

ר' נתנאל ברקוביץ'

מציל עצמו בממון חבירו

ידועים הדברים במה שלכאוי קשה בדברי הרמב"ם במה שפסק בפ"ה מהל' יסודה"ת ה"ד "כל מי שנא' בו יעבר ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו וכו' ואעפ"כ מפני שעבר באונס אין מלקין אותו, ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו ביי"ד אפילו הרג באונס שאין מלקין וממיתין אלא לעובר מרצונו ובעדים והתראה וכו' " (אמת הם הדברים שאפשר לדייק בלשונו הטהור של הרמב"ם ולאמר שכוונתו דוקא על עונש שניתן ע"י ביי"ד כעין מלקות ומיתה ולא שאר עונשים ואכהמ"ל), ומאידך פסק הרמב"ם שם בהל' ו' וז"ל: "כענין שאמרו באונסין כך אמרו בחטאים כיצד מי שחלה ונטה למות ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורין שבתורה, עושין ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן ואם עבר ונתרפא עונשין אותו בית דין עונש הראוי לו" עכ"ל. לכאוי מדברי הרמב"ם בהלכה ד' נשמע שאם נאנס ועבר לא נענש, משא"כ בהל' ו' אם נאנס מפאת מחלתו ועבר נענש, ומה ביאור הדברים שלכאוי נראים כסותרים זה את זה. כבר ישבו על מדוכה זו גדולי רבותינו החמדת שלמה או"ח סי' לח' (אמנם בדבריו יש להאריך במה שכת' אם המעשה מתייחס אל העושה כאשר נעשה באונס ואכהמ"ל) וכן באור שמח על אתר וכן באבן האזל הל' חובל ומזיק פ"ח ה"ד ויסוד תירוצם חד, דיש לחלק בין מציאות של אונס לבין הצלה, ונראה להסביר דאדם שעכו"ם וכדו' אונסים אותו לעבור איסור, אזי אין באפשרותו האישית שום בחירה אא"כ רצונו למות, משא"כ כאשר אדם חולה הוא הבוחר להציל עצמו כעין הבא להתרפא ומבקש המרפא ממנו סכום עתק אם רצונו להתרפא דודאי א"א לומר שמרפא זה אונס הוי א"כ ממילא ה"ה הכא הוא רוצה להציל עצמו משו"ה חייב, ולכן נענש כמבואר בהלכה ו', משא"כ אם הוי אונס, רחמנא פטריה ואינו נענש כמבואר בהלכה ד'.

מתוך גדר אונס הללו דפטריה רחמנא נראה דאפשר לצאת לדון ולבאר דינים

נוספים בדברי הרמב"ם.

דהנה בגמ' ב"ק כח: אמרינן האי כללא שמצוי בכמה וכמה מקומות בש"ס דבנזיקין נמי אמרי' דאונס רחמנא פטרי' משום "ולנערה לא תעשה דבר" (דברים כ', ב') אמנם כבר העירו תוס' על אתר ד"ה ואונס דמאי דמרבין בדף כז: מפצע תחת פצע שחייב אדם המזיק אפי' באונס היינו לאו באונס גמור עיי"ש ועיין עוד לעיל כז: תוד"ה ושמואל בביאור הדבר.

וכן פסק הר"מ בפ"ו מהל' רוצח ה"א שההורג באונס פטור מגלות ולגואל הדם אסור

להרגו עי"ש.

ונראה דה"ה גם בנזיקין יהא פטור המזיק באונס גמור. ומאידך נראה דהא קיימל"ן בגמ' ב"ק ס': שמציל עצמו בממון חבירו אסור וחייב, וכן פסק הרמב"ם בפ"א מהל' חובל ומזיק ה"ב וז"ל: "במה דברים אמורים בשהראה המוסר מעצמו, אבל אם אנסוהו גויים וכו' פטור מן התשלומים ואם נשא ונתן ביד אע"פ שהוא אנוס חייב לשלם שהמציל עצמו בממון חבירו חייב לשלם" עכ"ל. וכן פסק שם בהלכה יג': "נרדף ששבר כלים של רודף פטור לא יהא ממונו חביב מגופו, ואם שבר כלי אחרים חייב שהמציל עצמו בממון חבירו חייב", עכ"ל.

ונראה מהכי שלכאוי דברי הגמ' על פי הבנת פסקי הרמב"ם סותרים זא"ז, וכן הקש' באור גדול סי' א' עמ' כ' וכן בלבוש מרדכי ב"ק סי' מג' ועוד.

אמנם יש לבאר דבהאי דינא דבאונס רחמנא פטריה אפלגו אדברי הרמב"ם תוס' ושאר ראשונים כמבואר בתוס' יבמות נג': ד"ה הבא על יבמתו בין בשוגג בין במזיד "איכא למימר דמזיד ורצון תרי גוונא וכו' אבל בפ"ב דב"ק (כו:) גבי אדם מועד לעולם קשה מה בין מזיד לרצון וי"מ דה"ק בין שיהא אותו שוגג ומזיד באונס שאנסו לעשות כן בין שיהא ברצון", עכ"ל. הרי מוכח בדברי תוס' להדיא שס"ל שאפי' באונס מתחייב במזיק ועי"ש בהערה על הגליון בדברי התוס'.

וכן יעויין בגמ' סנהד' עו: ושם מז'. בדינא דמצמצם דחייב דילפינן ק"ו "ומה רוצח שלא עשה בו שוגג כמזיד ואונס כרצון חייב בו את המצמצם נזיקין שעשה בהן שוגג כמזיד ואונס כרצון אינו דין שחייב בהן את המצמצם" ע"כ שאונס חייב בנזיקין. (וכן פסק הרמב"ם בפ"ו מהל' חובל ומזיק ה"י יב' - וא"כ אף לר"מ מזיק חייב באונס ואפשר דס"ל לרמב"ם לחלק בין אונס גמור לשאינו כזה עיין לעיל מה שכתבנו בשם תוס') וכן יעויין בשמ"ק ב"מ פב:, וממילא למ"ד שאפי' באונס דחייב לא קיימא להו דאונס רחמנא פטריה בכל מקום ולק"מ לדידהו.

וכמו כן נראה להעיר דבהאי דינא דמציל עצמו בממון חבירו איכא למידן, דהא על דברי הגמ' הנ"ל ק"ז: כתי' הראב"ד בשמ"ק דמדינא אסור להציל עצמו בממון חבירו עד לתקנת יהושע, אך לכאוי מאליה עולה הקושיא, שהרי היאך אפשר למימר דיהא אסור להציל עצמו הרי פיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, ומ"ש האי מהאי. אמנם כבר עמד ע"ז שם, ותירץ דיש לחלק בין אם עומדים בעלי הממון לצדו של הנמצא במצב של פיקו"נ דאז חל עליהם דינא ד"לא תעמוד על דם רעך" ומחויבים להצילו, וממילא חל החיוב גם על ממונם כמבואר בסנהדרין עג. ויכול להציל עצמו, משא"כ באם אינם במקום זה שמא לא חל עליהם די"ז וגם לא על ממונם והיאך אפשר ליקח ממונם. אך אמנם נראה דדבריו מוקשים דכ"ז קאי אמציל מטעם דינא דלא תעמוד על דם רעך, אך על הניצול עצמו צריך להציל עצמו גם באם יש לו איסור בכך כדחז"י בדברי הר"מ הנ"ל בהל' יסודה"ת פ"ה ה"ו אא"כ הוי חד מג' עבירות כמבואר, וקשיא.

ומשו"ה חלקו על דבריו הרשב"א על אתר ב"ק ס': בחידושי וכן בתוס' שם ד"ה מהו שכת' וז"ל "איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פיקוח נפש" עכ"ל. ומשמע מדבריהם דשרי להציל עצמו, אלא איכא למידן או בעי לשלם, ונראה דאיכא

נפקא מינה, במאי דאמרי בקידושין ח: בסוגיא דכלב רץ אחריה דאפשר דמקודשת מטעם דחייב להצילה וכאשר נותן לכלב כיכר הרי מצילה והיא צריכה לשלם לו על הצלתה כדמשמע בנידו"ד וכאשר מוחל לה שמא מקודשת בהכי, יעויין שם בחידושי המאירי, וכן בשו"ת עמודי אור סי' ל'.

אך על דברי הרשב"א והתוס' יש להוסיף מה שהקשי' בשו"ת הרשב"א ח"ד סי' יז' וז"ל: "שאלת במה שכתבתי אני בפרק הכונס צאן לדיר על ההיא דאיבעיא להו התם מהו להציל עצמו בממון חבירו שאני כתבתי שם בשם התוס' דקא מבעיא ליה אם חייב לשלם וכתבתי עוד ונראה שפשוט בעיניהם שיכול ע"מ לשלם ושלא מדעת בעלים ואתה קשיא לך א"כ למה שלחו לו אסור לשלחו ליה מותר להציל על מנת וכו' ", עיי"ש מה שכת' הרשב"א אך נראה דאכתי לשון הגמ' קשיא, ויעויין שכן הקשה בתוספת יום הכיפורים יומא פב:.

ועו"ק לפמשי"כ בקה"י ב"ק סי' א' וז"ל: "ומכאן יש להוכיח לכאוי דאפילו להזיק ממון חבירו ע"מ לשלם אסור מדאוי וכו' ושוב מצאתי בקרית ספר להמב"ט פ"ה מנזקי ממון דדעתו ז"ל דלהזיק ולשלם אינו אסור אלא מדרבנן וכו' " עכ"ל.

א"כ ס"ל לקה"י דמעיקר הדין אי נימא דמציל עצמו בממון חבירו קאתי מדין מזיק (ועויין לקמן בהכי) הוי איסור או מדאוי או מדרבנן כמו שמוכיח הוא מראשונים ואחרונים, ולא כמו שנראה מדברי הרשב"א והתוס' דשרי אלא שצריך לשלם. אמנם אפשר לומר שלפ"ד הקה"י אפשר לתרץ את הקושי' הראשונה שלשון הגמ' הוי איסור משום דברים אלו אך אכתי לא ברירא. אמנם בדעת הר"מ אי ס"ל כרשב"א או לא, נראה לפמשי"כ דפליג עליה, אך יעויין בדבר זה בשו"ע חו"מ סי' שפח' סמ"ע ס"ק יב' ושם בט"ז דאפליגו בהכי.

השתא דאתית להכי מוטל עלינו להבין את גדרי הפטור והחויב באונס בדברי הרמב"ם ושאר פוסקים דקיימא להו כוותיה.

והנה שמא אפשר לתרץ זאת ממשי"כ המהרש"ל ב"ק פרק הכונס סי' מד' דבאמת מאי דאמרי דאונס רחמנא פטריה הוי גדר בדיני נזיקין ומשו"ה פטור היאך שלא נסביר בטעמא דהאי דינא משא"כ מה שפסק הרמב"ם דמציל עצמו בממון חבירו שחייב קאתי מדין גולן דלית ביה דין אונס ולא אכפת לן שגזל באונס. אך דבריו מוקשים ביותר חדא דמ"ש אונס במזיק מאונס בגזלה דבהאי פטריה רחמנא ובהאי לא וצ"ע, ועוד יעויין במלחמות ה' ב"ק דף מד: בדפי הרי"ף ובמחנ"א נזקי ממון סי' ו' וכן בחכ"צ סי' קלב' דקאתי דינא דמציל עצמו בממון חבירו מדיני נזקין יעויין שם הכל, וממילא לא שייך לחלק.

ועוד כתב לתרץ בש"ך סי' שפח' ס"ק כד' ויעויין שם בגר"א על אתר במשי"כ באריכות. דיש לחלק דאם נאנס מחמת ממון מסויים אונס רחמנא פטריה משא"כ אם האונס הוי על ממון סתם והנאנס מסיים ממון חבירו בזה לית ליה אונס וממילא מתחייב כמדוייק בלשון הר"מ הנ"ל עיי"ש היטב. וכעין ביאור לחילוק זה אפשר לומר דכאשר הממון הוא הגורם לאונס פטור, משא"כ אם הממון רק גורם להפטר מהאונס אי הוי ממון חבירו אסור וחייב, ושמא לפי תירוץ זה ולפי ביאור זה אפשר נמי להסביר את דברי

הר"מ במש"כ לעיל בהל' יסודי התורה, וכ"כ בעונג יו"ט סי' יג' ובמנ"ח רצו' ובהפלאה כתובות יט' ועוד רבים.

בתירוץ זה יש להקשי' דאכתי לא מובן מהי המחלוקת בין הראשונים אי דינא דמציל עצמו וכו' הוי אסור, או מותר וצריך לשלם. שהרי לכאו' כ"כ מובנת סברת התשלום, ועו"ק דלכאו' משמעות הגמ' לא הוי הכי.

ונראה לומר ששמא יש לתרץ כמש"כ באור גדול סי' א' עמ' כ' הנ"ל, וכן בחידושי השרידי אש על הש"ס סי' מ"א שכת' דטעמא דחייב במציל עצמו בממון חבירו הוי משום שהרי כאשר מציל עצמו נהנה מממון חבירו וממילא חייב לשלם לו על כך, ואף טפי מהכי אפ"ל דאסור לו להנות מממון חבירו בלא רשותו ודאי לאחר שנהנה משלם, ולכאורה מדוייקים הדברים מהלשון של מציל היינו שיש לו הנאה של הצלה מכך, ולא הוי סתם מזיק ממון חבירו או גוזל ממונו. ולפי"ז נראה ברירא מ"ט שאני ממזיק, דדוקא במזיק פטריה רחמנא באונס משא"כ בנהנה שחייב בתשלומים כדין זה נהנה וזה חסר שמחוייב לשלם דלא שייך סברת אונס שהרי נהנה. וכעין זה כתב בחמדת שלמה הנ"ל אות נ' וז"ל: "היוצא לנו מזה דמוכח לדין ע"כ דיש חילוק בעושה דבר באונס בין נהנה או לא דמידי דאית ליה הנאה הוי מעשה מדקיי"ל דאשת ישראל שנאנסה אסורה לכהן משום זונה ובמידי דלית ליה הנאה לא הוי מעשה כלל מדקיי"ל דאונס לא הוי בכלל ל"ת", עכ"ל עיי"ש.

ולפי"ז מתורצים הדברים בפשיטות ואין להאריך.

אך עדיין לא ברירא לי מש"כ בהכי בספר ברכת שמואל ב"ק סי' י' אות ה', דמשמע דפליג על כל מש"כ כאן ויש לדון בעומק דבריו.

שאלות מעין אלו נידונו בפוסקים בימי חורבן יהדות גלות אירופה, מפאת מצבים רבים שאדם יכל להציל עצמו בממון חבירו, נתפלל שיהיו ד"ת אלו לעילוי נשמותיהם של כל אחד ואחד מישראל, גברים נשים וטף שנטבחו ונמהר להחיש גאולתנו בקרוב.